

ПЕРСПЕКТИВИ НА ЕТНОСА В СЪВРЕМЕННИТЕ СОЦИАЛНИ УСЛОВИЯ

Мария Петрова

За важността и сериозността на етническите проблеми свидетелстват твърденията в социалните науки, че XXI век е век на етническите конфликти и противопоставяния, както и на развитие и разцвет на етническите идеологии. Това не е нов процес, защото от XIX век Европа се намира в развиващ се процес на етнизирание (Алтермат, 1998). Политическите и социокултурни събития от края на XX век ясно очертават тази тенденция. Все повече се засилва етническото и религиозно самоопределение и то става силен фактор в социалното и индивидуално човешко съществуване. Колкото повече глобализацията в различните си измерения настъпва в социалните взаимоотношения, толкова повече хората и общностите се насочват към съхраняване и възпроизвеждане на културната си специфика и своеобразие. Тази културна отличимост се проявява най-вече в етническата самобитност. Възрост двете тенденции за унификация и насочване към културното своеобразие се развиват едновременно в социалната реалност. В голяма степен те се противопоставят една друга и се обуславят взаимно. Световната универсализация или поне европоамериканската се опира на културната уникалност, за да я масовизира.

Етносът е един от много дискутираните проблеми в социалните науки, както в историческа научна перспектива, така и днес. Както всеки много обсъждан проблем за него няма единно разбиране и определение. Възможно е това разнообразие на разбиранията да осигурява по-голяма пълнота и вариативност при изграждането на картината на феномена. Всяка от теориите се насочва и анализира различни черти, различни акценти в същността и функционирането на етноса. Определенията, които ще се приведат тук, очертават и отразяват различни страни и перспективи на явлениято. Разглеждането на различните гледни точки се осъществява за аргументиране на идеята, че етносът е действена сила в съвременния социален свят. За неговата жизненост допринасят основните му характеристики като социално явление, както и елементите от неговата структура. Действителността му основно се дължи на свойствата му да обединява и интегрира хората, от което сега има особено осезаема необходимост. Освен това етническите

The text analyzes the issue of current social development of ethnic communities. Substantiate the idea that all basic features and elements of the structure of ethnic groups contributing to its vitality and effectiveness in the contemporary social reality. The phenomenon is confirmed in modern times as one of the most important factors in human social self-determination.

общности са преди всичко социални обединения и техните основни отличителни черти са в сферата на културата. Като културологичен феномен етносът предзадава и оформя културната идентичност на хората, която пряко се свързва с цивилизационната им идентичност.

Сега особена актуалност придобиват изследователските въпроси, свързани с изучаване на етноцентризма, расизма и национализма. Това са все въпроси, свързани с конфликтната страна на етническата същност, явления, които се отнасят до етническата проблематичност в социалната реалност. При тези явления е налице преекспониране на етническата същност и това се свързва с подценяването или елиминирането на етническия различен друг. Тези изследователски въпроси се налагат, защото открояват проблемите в социалната реалност. Един от важните фокуси в обществените отношения са етническите въпроси в различните им измерения.

Много продуктивна и работеща е руската школа в етнопсихологията. Там има изведени и изследвани различни гледни точки за същността и функционирането на етническите общности. В тази школа има и сравнително дълго историческо натрупване на значими разработки по проблема. Един от първите автори, който очертава спецификата и особеностите на етноса, е Ю. Бромлей. Той подчертава, че етносът възниква не по волята на хората, а в резултат на исторически процес (Бромлей, 1976). Това е и първата отличителна черта на етноса, че той е историческа система, динамична и едновременно с това устойчива. Динамизмът спомага етносът непрекъснато да се обновява в зависимост от промяната на социокултурните условия на живот.

В този смисъл феноменът може непрекъснато да отговаря на актуалните потребности на хората от общността, както и на цялостното обединение. Устойчивостта на етносите е свързана с динамизма в диалектична връзка. Тази гледна точка се допълва от Л. Гумилев, който също твърди, че етносите са най-устойчивите и активни човешки общности (Гумилев, 1990). Устойчиви са, защото имат дълго историческо съществуване и като историческо явление имат своята приспособимост към цивилизационното развитие на човечеството. Активността на етносите допринася за това те да са определени от автора като основно действащо лице на историята. Активността им се отнася до пълноценната им включеност в обществения живот и до възможността им да участват в политическите, икономическите, културните процеси на съвременния етап на развитие на човечеството. Тази включеност е не само на ниво социални процеси, но и на нивото на индивидуалното човешко съществуване. Етничното се проявява в развитието на общностните процеси, в осъществяването на индивидуалния човешки живот, както и в развитието на цялостните обществени процеси. За това свидетелства фактът, че политиката и историята сега са етнизирани. Етничността определя векторите на съюзяване и противопоставяне в междудържавните отношения.

Към общата изначална характеристика на явлението Л. Гумилев внася същностни насоки. Неговата гледна точка е специфична, той обосновава етногенезата като част от процесите в биосферата. Противно на гледната точка, че етносът е основно социален феномен, той обосновава идеята, че етносът е биологичен феномен. Авторът разработва тезата, че етносът е форма на адаптация на група хора към обкръжаващата среда. Етносът е част от биосферата и се подчинява на нейните закони. Социалният момент се отнася до създаването от етноса култура. Това становище е различно от застъпваната тук теза, но различието му само подчертава становището, че явлението е сложно и неговото изучаване е изключително трудно. Възможно е и тази гледна точка да е свързана с факта, че Гумилев анализира една от възможните същностни страни на явлението – биологичната му специфика, като това не омаловажава другия аспект от неговата същност – социалния.

Особено отчетливо и аргументирано се анализират насоките от същността на етноса, осмислящи го като културологично явление. Тези гледни точки акцентират върху това, че основните отличителни характеристики на етноса са от културната сфера и по тях той може да се отличава от другите етноси и от другите социални явления. Според Ю. Бромлей в сферата на културата се съсредоточават всички основни отличителни особености на етническите

единици (Бромлей, 1976). Езикът, религията, народното изобразително изкуство, устното творчество, обичаите, обредите, нормите на поведение и др. са онези компоненти на културата, по които етносите се разграничават. Явно, че спецификите на етническите общности могат да бъдат основно културни, като етническите специфики в икономиката и политиката следват културните своеобразия и разлики. Успоредно с това се набляга на съзнанието за единство на етническата общност. Това е класическа постановка в теорията за етносите, бележеща началото си с тезата на М. Вебер, че етносът се изгражда от субективната вяра на група хора в общия им произход, независимо дали този общ произход е реален или въображаем.

В. Тураев твърди, че етносът е съвкупност от хора, имащи общи относително стабилни особености на културата и психиката, а също и съзнание за своето единство (Тураев, 2004). С това авторът насочва мисълта към идеята, че културните аспекти не само открояват етноса, но и го спояват. Те оформят неговата специфика, единност и очертават неговите граници. В същото време, за да съществува етносът, трябва да има изградено етническо самосъзнание и идентичност. Съзнанието за единството на етноса е спояващият фактор за общността. Етническата идентичност задава насоките за общностното единение и става част от индивидуалната идентичност на членовете. Същият автор твърди, че етническото съзнание е най-важният признак на етноса. Вероятно това се явява сърцевина на етничността. Самоопределението фиксира границите на общността, очертава пространствената структура. Много важна функция на идентичността е и това, че поддържа реалността на етническата общност. Етническата общност става разпознаваема чрез етническото самоопределение.

Идентична е позицията за същността на етноса и на друг съвременен руски изследовател – Ю. Платонов. Той определя, че в социалния живот етническата общност се проявява само тогава, когато влизащите в нея хора не само говорят на един език, живеят на една територия, но и се чувстват принадлежащи именно към тази общност (Платонов, 2007). Това разбиране затвърждава единната линия на разглеждане на етноса в тази научна школа.

Освен това най-общоприето разбиране за същността на етноса имат и много други гледни точки. Те очертават позицията за сложността на анализирания категория и възможностите за обхватно разглеждане на феномена. Някои автори акцентират върху това, че етносът е тип общност, основана на информационни връзки (Чербоксаров, Арутюнов, 1972), други по същата логика го определят като “информационен филтър” (Сукоколов, 1990).

Съществува и позиция, че етносът е общност, обединявана от интереси (Дилигенский, 1994). Това са само част от специфичните тези, обосноваващи същността на етноса и допълващи разбирането за него.

Както беше казано, устойчивостта на етноса е свързана с неговото дълго историческо развитие. За историческото развитие на етническите общности също има различни гледни точки. Може да се приеме, че те се структурират по следния начин. Първата форма е първобитното човешко стадо. Втората форма е родът, като се говори за три основни форми на рода – тотален род, майчински род, патриархален род. Тоталният род е затворена система, а другите видове се появяват с взаимодействието между различните родове. Факторите, които на този етап спояват общността, са територия, стопански живот, език. На тази база се появява следващият тип етническа общност – племето, което обединява няколко рода. След племето има и различни надплеменни обединения. Те се формират на база езиково родство и близка територия. След племето и надплеменните обединения се създават народите и народностите. В Европа този процес започва във времето на Великото преселение на народите (IV – VII в.). По-късно, с модерното време се създават и нациите като част от същата верига на развитие на етническите общности. Нациите обикновено възникват на основата на определени етнически ядра и много често съхраняват името на съответния етнос. В историята има и немалко примери, когато нацията се формира от няколко равнопоставени народа. Всичко това е свързано с тезата, че етносът е историческо явление с дълга история, дълбоко вкоренено в общностния живот на човечеството.

Етническото многообразие в света е много голямо. Освен указаните форми има и други подразделения на етническото. Например казаците са обособена група руснаци. Съществуват и етнографски групи, в българската етнопсихологическа литература се откроява виждането на А. Страшимиров за пет основни български диалектни групи (Страшимиров, 1993). Освен по-малките етнически групи има и по-големи етнообединения, обикновено на религиозен принцип. Например хиндуизмът в Южна Азия е голямо етнорелигиозно обединение с мощно влияние в политиката не само на региона, но и въобще в света.

Еволюцията на етническите форми и в същото време съществуването на различни видове етнически общности са свързани с възможностите на феномена да се впише продуктивно в социалния живот на хората и в социалните процеси. Етносът не само осъществява пластичността на социалното пространство, но и задава насоките на развитие на общностния начин на живот.

Друга важна насока от същността на етноса е, че формирането и развитието на всеки етнос зависят в много голяма степен от взаимодействието му с други етноси. Връзките с другите етноси развиват същностни страни на всеки етнос. Общуването с другите етнически общности дават перспектива на дейностите на етноса. В общуването има съизмерване и оценка на собствената същност. Освен това във връзките с другите етноси се създава истинското самопознание на етническата общност. Взаимодействията между етносите, освен че са важен момент от тяхната вътрешна конституираност, стават и основа за много от политическите, икономическите и културните процеси в социалната реалност.

Като се говори за действеността на етническото, следва да се отбележи стройната му и стабилна идейна структура. Може да се твърди, че перспективите на съществуването на етноса се базират на тази стройна вътрешна структура – език, територия, характер, поведение и т.н. Всеки от посочените елементи са действени същности, които осигуряват жизнеността на феномена и всеки елемент очертава специфични връзки с икономиката, политиката, културата в социалната реалност.

Страна, която много често се анализира, когато става въпрос за същността на етноса, е етническата територия. Тя е основа за формиране не само на етноса, но и на етническата идентичност. На основата на съзнанието за обща територия се формира самосъзнанието на етноса. На съответната територия се осъществяват етническите явления и процеси. Най-общо те могат да се класифицират на етническо обединение и етническо разединение. Етническото обединение би могло да се осъществява под различни форми: етническа фузия, етническа консолидация, етническа асимилация, междуетническа интеграция, етногенетична миксация или амалгамиране. Формите на етническо разделение са: етническа парциация и етническа сепарация. Тези процеси протичат в етническото пространство, но то е част от по-общото социално пространство на общността. Осъществяването на тези процеси се свързва с нови етнически конфигурации в света, но в същото време се свързва и с политиката на региона, с развитието на икономиката, с нови стратегически партньорства или противопоставяния и не на последно място с реализацията на индивидуалния човешки живот. Етносите обхващат всички хора, волно или неволно всички хора са обхванати от етническите обединения. Разбира се, има и специфични случаи на съществуване на етническото като маргинална етническа принадлежност, смяна на етническата принадлежност и др., но това не е излизане извън или отвъд етническостта.

Като най-същностен белег на етническата общност често се сочи езикът. Той е не само белег, но и изпълнява много етнически функции. За етнолингвистите езикът е основен фактор за формирането на психиката на етноса. Затова езиковите проучвания са сериозен подход при изследване на етнопсихологическите явления. В езика са закодирани смислите и значенията, важни за етническата общност. В езика са вложени знаците на общността за реалността, а във времево отношение – за миналото, настоящето и бъдещето на обединението. Не случайно Хумболт си поставя задача да реконструира “духа на народа” чрез особеностите на “вътрешната форма на езика”, което означава, че етнопсихологическата същност на общността се разкрива най-пълно в езиковите особености. Обикновено, в доминиращата част от случаите, езиковата и етническата принадлежност съвпадат. Това прави лингвистичните проучвания толкова важни при изучаване на етносите. Освен това, както отбелязва Бромлей, формирането на етноса и неговата езикова общност представлява едновременно процес. Едновременността на осъществяването на двата феномена осигурява тяхната взаимна обусловеност и свързаност.

Езикът, от една страна, е действена реалност и с това осигурява жизнеността на общността. От друга страна, са налице сега и в перспектива много езикови обединения, които задават структура на политическите и икономическите отношения. Освен в езика етническите особености се проявяват ярко и в изкуството, особено в народното. Това означава, че като се изучава народното творчество, може да се достигне до етническата същност и да се анализират проявленията и различните страни на етническото.

Друга характеристика на етноса, която му осигурява действеност и актуалност, е етническият характер. Този характер е съвкупност от устойчиви психически черти на групата. Проявява се в поведението на етническата общност, в отношението към социалната и природната среда, към своята и другите етнически общности. Характерът е цялостна структура, системно образувание. Освен това понятие се използва и понятието „етнически” или „национален темперамент”. Разликата в темпераментите се обяснява с различни фактори като климат, начин на живот, специфична етническа култура и др. Характерите и темпераментите особености са основни отличителни особености на психическия образ на етническата общност. Те определят поведението на етноса. Според Ю. Платонов поведението на етноса е толкова динамично, колкото и самият етнос (Платонов, 2002). Поведението зависи освен от указаните фактори и от етническата иден-

тичност, външните социални обстоятелства и т.н.

Като съществен признак на същността на етноса много автори сочат ендогамията (вж. Тодоров, 2000; Бромлей, 1976). Устойчивостта и стабилността на етническата общност в много голяма степен се осигуряват от ендогамията. Тя е известна още от племенния начин на живот. Фактори за ендогамията могат да бъдат природни и социални явления. Природните фактори очертават естествените граници на етническата общност. Социалните фактори се отнасят до езика, религията, държавните граници, а понякога и до съществуващите закони. Ендогамията интегрира останалите елементи на етническата общност. Нарушаването на ендогамията води до промяна в структурата, а понякога и в същността на етноса.

Не на последно място от елементите в структурата на етноса, водещи до ясна и устойчива перспектива на неговото развитие, е това, че всяко етническо обединение има стремеж към създаване на собствена държавност. Така етносът се регламентира институционално и може да се самоуправлява. По този начин етническите принципи на развитие стават национални и общността надмогва националния етап от своето развитие.

Етническите обединения и етническата идентичност са важна страна от социалния и индивидуалния човешки живот. Едва ли това е най-важната принадлежност в структурата на социалните идентичности, но тя осигурява на хората общностна привързаност. За действеността и жизнеността на етническите структури допринасят същностните характеристики на явлениято, както и елементите на неговата вътрешна структура. Благодарение на това феноменът „етнос” има дълго историческо минало и обозримо бъдеще. Етничността е страна на социалната реалност, с която другите сфери на жизнения свят се съобразяват и която при определени обстоятелства експлоатират.

Литература

1. **Алтермат, У.** Етнонационализмът в Европа. Галико, София, 1998.
2. **Бромлей, Ю.** Етнос и етнография. Наука и изкуство, София, 1976.
3. **Гумильов, Л.** География етноса в историческия период. Наука, Ленинград, 1990.
4. **Дилигенский, Г.** Социально-политическая психология. Наука, Москва, 1994.
5. **Платонов, Ю.** Етническият фактор. Геополитика и психология. Речь, Санкт-Петербург, 2002.
6. **Платонов, Ю.** Психология национального характера. Изд. центр “Академия”, Москва, 2007.
7. **Страшимиров, Ант.** Нашият народ. Янтрус, София, 1993.

СОЦИОЛОГИЯ И ПСИХОЛОГИЯ

---

8. **Сусоколов, А.** Структурные факторы самоорганизации этноса. – В: Расы и народы, вып. № 20, 1990.
9. **Тодоров, В.** Етнос, нация, национализм. Аспекти на теорията и практиката. Парадигма, София, 2000.
10. **Тураев, В.** Етнополитология. Логос, Москва, 2004.
11. **Чербоксаров, Н., С. Арутюнов.** Передача информации как механизм существования этносоциальных и биологических групп человечества. – В: Расы и народы, вып. № 20, 1990.

Адрес за контакти
Гл. ас. д-р Мария Петрова
ВСУ “Черноризец Храбър”